

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1957.3/4.06>

MÕNINGAIST EESTI AJALUGU KÄSITLEVADEST UURIMUSTEST ROOTSIS

L. Loone,

ajalooteaduste kandidaat

Eesti ajaloo alal on Rootsis viimaste aastate jooksul ilmunud rida uurimusi, mis enamasti käsitlevad XVII sajandit. See on ka mõistetav, sest varasemaist aegadest ja XVIII sajandist alates leidub Rootsi arhiivides eesti ajaloo kohta ainult fragmenteeritud andmeid. Eesti NSV teadlastele pakuvad kõnesolevad uurimused huvi eriti ka selle pärast, et sealsed arhiivimaterjalid on meile senini olnud raskesti kättesaadavad.

Jättes kõrvale eesti emigrantide sulest ilmunud need kirjutised, mida mingil määral ei saa lugeda teaduslikeks töödeks ja mille eesmärgiks on ainult laim ja sihilik nõukogudevastane propaganda, iseloomustaksime alljärgnevas mõningaid Rootsis ilmunud eesti ajalugu käsitlevaid uurimusi, millel ei puudu teaduslikku väärtust.

Mitmeid XVII sajandi majandusküsimusi käsitlevaid uurimusi on ilmunud A. Soomilt. Esmajärjekorras nimetagem neist tema ulatuslikku monograafiat „Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert”¹ ja lühemaid artikleid: „Om ökningen av de estniska böndernas dagsverken under 1600-talet”,² „Gutswirtschaft in Livland am Ausgang des 16. Jahrhunderts”,³ „Laoküla Rootsi päritoluga vabatalupoegade vabaduse kaotus 17. sajandil”,⁴ „De estlandssvenska Ormsö- och Nucköböndernas kamp mot det feodala oket under 1600-talet.”⁵

A. Soomi uurimused põhjenevad rikkalikul faktilisel materjalil ja nende materjalide hoolikal analüüsil. Autor on läbi töötanud rea Eestis XVII sajandil mõisaid omanud rootsi aadlike arhiive ning esitab nende põhjal üksikasjalise ülevaate Eestimaa mõisamajandusest Rootsi võimu ajal. Sellega ühenduses on ta mõningal määral käsitlenud ka talumajanduse olukorda, eriti koormiste küsimust, s. o. talurahva feodaalset ekspluateerimist mõisnike poolt.

A. Soomi töödes tuleb positiivsena esile tõsta seda, et ta vaatleb majanduselu tema arengus, mida ei suuda teha kaugeltki kõik kodanlikud ajaloolased. Täiesti õigesti rõhutab A. Soom, et XVII sajandil iseloomulikena esinenud majanduselu nähtustel olid juured eelnevas perioodis, ja et XVIII sajandil, pärast Eesti üleminekut Vene riigi koosseisu, rajanes põllumajanduse areng siin eelneval sajandil kujunenud olukorrale ning oli viimasega orgaanilises seoses.

Samuti õige on A. Soomi seisukoht, et hiliskeskajal (XV saj.) mõningais Lääne-Euroopa riikides toimunud kauba- ja rahamajanduse areng tõi kaasa tekkiva kapitalistliku ühiskonna ühe elemendina kasuahnitsemise. Feodaalid-maomanikud hakkasid paljudes maades tootma müügitarvilja, püüdes pidevalt suurendada selle hulka. A. Soom näitab, et sedasama taotlesid ka Baltimaade mõisnikud. Autor on õigesti tähele pannud, et kasude tagaajamisel esines XVII saj. Eestis mõisnike majanduslikus tegevuses kaks tendentsi:

1) Püüe intensiivistada põlluharimist, rajades selle palgalisele tööjõule, keda võis värvata esijoones vabadike ja maatainimeste hulgast ning asutada selle kõrval tööstusettevõtteid, mis annaksid lississetulekuid.⁶ Seda tendentsi iseloomustavad nõukogude ajaloolased kui kapitalistlikku; tema võidulepääs oleks viinud progressiivsele, kapitalistlikule arenemisteele.⁷

¹ Lund, 1954.

² Stockholm, 1955.

³ „Zeitschrift für Ostforschung”, 57. Jg. 1956, H. 1.

⁴ Ajakirjas „Sõna”, 1949, nr. 6.

⁵ „Svio-Estonica”, Volym XIII, Lund 1956.

⁶ Vt. A. Soom, Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert, lk. 239—241, 228—230.

⁷ A. C. Кан, Две тенденции в дворянском хозяйстве Швеции XVII века. «Вопросы истории», 1954, № 3.

2) Saavutada toodetava vilja hulga suuremine ekstensiivsel viisil — laiendada mõisapõlde ja tööjõu küsimus lahendada talurahva teokoormisi tõeses.⁸ Käsitledes eesti talurahva teokoormiste tõusu XVII sajandi kestel näitab A. Soom, et see tendents võitis Baltimaal juba XVII sajandil. Nõukogude ajaloolased iseloomustavad seda tendentsi kui feodaalset, seega reaktioonilist.

A. Soom näitab rohke faktilise materjali alusel, kuidas Baltimaade mõisnikud XVII sajandil kasumid ahnitsedes võtsid talurahvalt ära viimaste poolt ülesharitud põlde ja liitsid need mõisamaadega. Aadli survele sai valitsevaks seisukoht, mille järgi talupoeg ei tohtinud arvata, nagu oleks tal oma talule mingi päriolik õigus. Talumaade arvel laiendatud mõisapõldude harimiseks nõudsid mõisnikud talupoegadelt uusi teokoormisi. A. Soom tõestab, et aadel püüdis pidevalt suurendada eksploateerimist ja kohustusi fikseerida maksimaalsel tasemel, s. o. tasemel, mida talupoeg oli veel suuteline kandma ilma, et ta oleks laostunud või nälga surnud.

Ta näitab väga veenvalt, et vakuraamatute sisseseadmine ei olnud mingi talurahva „kaitse”, vaid äärmiselt kõrgele kruvitud kohustuste fikseerimine, mis kergendas nende sissenõudmist riigivõimu toetusel ning „seaduslikul alusel”. A. Soom näitab, et maksimaalsete sissetulekute väljapressimisel ja talurahva koormiste tõstmisel toimusid nii rootsi kui ka balti-saksa mõisnikud täiesti ühesuguselt. Mingit humaansust ei olnud ka rootsi „haritud” kõrngaadlil, kui ta sinsete talupoegade suhtes kasutas karistusvahendina metsikut peksmist. Esitades need täiesti õiged faktid, avaldab A. Soom imestust, et „vaba natsiooni haritud kõrngaadlil” toimis Baltimaal kõige julmema teadusliku pärisorjuse taoliselt.⁹ Kodanliku ajaloolasena ei suuda autor mõista, et julm talupoegade kohtlemine mõisnike poolt pole tingitud feodaalide harimatusest. Ta ei mõista, et feodaalid igal pool püüavad viia talurahva eksploateerimise maksimumini, ja ta ei näe neid põhjusi, mis pidurdasid aadli tegevusvabadust talurahva suhtes Rootsis.

Väga õige on A. Soomi väide, et talurahva pärisorjastamise kõige rangemad vormid olid välja kujunenud juba Rootsi võimu perioodil, mitte aga XVIII sajandil, nagu väitsid mõned reaktioonilised eesti ja läti kodanlikud ajaloolased. Õige on ka A. Soomi faktidega tõestatud seisukoht, et Baltimaade mõisamajandusel oli XVII sajandil koloniaalne iseloom. Talurahvalt väljapressitud sissetulekud läksid suures enamikus maalt välja.¹⁰ Selle A. Soomi väitega ei ole nõus tema arvustajad endiste baltisakslaste hulgast, kes ei taha mõnda seda, et saksa aadli võimutsemisel oli koloniaalne iseloom.

A. Soomi uurimuste positiivselt hinnatavate külgede kõrval esineb neis ka puudujääke, mis on tüüpilised kodanlikele teadlastele. Juba küsimuse asetuse — mõisamajanduse uurimine — on piiratud. Problem oleks tulnud asetada laiemalt ja uurida ka talumajandust. Mõistagi ei pääse A. Soom talumajanduse vaatlusest mööda, kuid ta käsitleb seda ikkagi ainult teisejärgulise küsimusena. Nii aga ei ole võimalik luua terviklikku pilti majanduselu olukorrast Eestis XVII sajandil. Küllaltki suurel määral on käsitletud mõisa kaubatootmise probleemi, eriti aga kaubatootmise elementide esinemist talus. Neile küsimustele juhib tähelepanu ka G. Heitz oma retsensioonis.¹¹ Hoosalt kogutud ja esitatud faktilise materjali kõrval jäävad A. Soomi töös leiduvad analüüsid ja üldistused sageli küündimatuiks. Nii ei saa pidada teaduslikuks ka küsimuse asetust mõisamajanduse „tasuvuse” probleemi kohta XVII sajandil, sest sel puhul kantakse kapitalismiaegne tasuvuse mõiste feodaalsesse perioodi, mil majandusliku tegevuse eesmärk oli kapitalismiaegsest hoopis erinev. Vaatamata kaubamajanduse arenemisele tootis feodaal ikkagi enda tarbeks, majandusel oli põhiliselt naturaalne iseloom, ulatuslikum laiendatud taastootmine ei olnud võimalik ja kui feodaal oma majapidamise saadustest sai ära elada, siis oli see „tasuv”. Tasuvusküsimuse käsitlemisel peaks enne defineerima, mida mõista feodalismi ajal „tasuvuse” all.

Ka ei saa kuidagi leppida sellega, et talurahva eksploateerimise pinge äärmist ja hoolimatut süvendamist nimetatakse objektivistlikult ja ükskõikselt „talurahva tööjõu ratsionaalseks kasutamiseks”.¹²

Nagu paljudele kodanlikele teadlastele, nii on ka A. Soomile omane mõistete ebatäpne piiritlemine. Ta räägib korduvalt feodalismist, kuid ei ole selge, kuidas ta defineerib feodalismi. Sakslaste poolt vallutatud Eestimaa kujunenud korda peab ta kõigiti põhjendatult feodaalseks, kuid asub samal ajal ekslikule seisukohale, et eesti talupoeg oli XIII sajandil veel vaba. Pärisorjuse sõltuvuse samastab ta sunnismaisusega ning arvab, et eesti talupoeg muutus pärisorjaks alles maa külge kinnistamisega. See seisukoht pole teaduslikult täpne. Feodaalkorra üheks oluliseks tunnuseks on otseste tootja (talupoja) sõltuvus maaomanikust (feodaalist), kusjuures selle sõltuvuse aste võib olla

⁸ Vt. A. Soom. Om öknigen av de estniska böndernas dagverken under 1600-talet, lk. 57, 69; Der Herrenhof..., lk. 215 jj.

⁹ A. Soom, Der Herrenhof..., lk. 25—31; De estlandssvenska Ormsö- och Nucköböndernas kamp mot det feodala öket under 1600-talet, lk. 23.

¹⁰ A. Soom, Der Herrenhof..., lk. 389.

¹¹ „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 1957, H. 1, lk. 175—180.

¹² A. Soom, Der Herrenhof..., lk. 224.

mitmesugune. See sõltuvus avaldub juba igasuguse sundkohustuse kandmises, sest isiklikult vaba, maaga varustatud inimene ei kannaks sundkohustusi. Isiklik sõltuvus võib feodalismi ajal areneda aga olukorrani, milles talupoja-pärisorja seisund palju ei erine orja omast. Eesti talupoja pärisorjastamine algas sakslaste poolt juba XIII sajandil, otsekohe pärast maa vallutamist. Makse maksta ja teokohustusi sooritama (korrastama teid, ehitama losse ja kirikuid), pidi eesti talupoeg seepärast, et ta oli feodaalselt sõltuv. Muidugi ei olnud sel sõltuvusel XIII sajandil veel nii rangeid vorme kui XVII sajandil.

A. Soomile oleks tulnud kasuks nõukogude teadlaste uurimuste tundmine. Eriti tahaks siinkohal osutada A. S. Kani kirjutisele: „Две тенденции в дворянском хозяйстве Швеции XVII века”¹³

Mitmeid huvitavaid lühikäsitlusi eesti ajaloo alalt on avaldanud E. Blumfeldt. Artikkel „Über die Wehrpflicht der estnischen Landbevölkerung im Mittelalter”¹⁴ põhjendab autori poolt avastatud ürikul, mis loendab Järvamaa talupoegade sõjaväeteenistuskohustusi XIII ja XIV sajandil. Kõnesolev ürik sisaldab olulisi fakte feodalismiperioodist Eestis. Autori poolt tehtud järeldustega aga ei saa olla nõus. E. Blumfeldt on võtnud omaks J. Uluotsa reaktioonilise teooria, mille kohaselt eestlased olevat XIII sajandil alistunud sakslastele lepingute alusel ning säilitanud isikliku vabaduse. Selle teooriaga püüti kodanlik-natsionalistliku diktatuuri ajal teha rahvale suupärasemaks valitseva kliki poliitilist koostööd fašistliku Saksamaaga: sakslased polevatki eestlasi orjastanud, pärisorjus saabunud lõplikult alles XVIII sajandil, Vene riigi koosseisus. See tähendab, et saksa röövvalutajad ja nende järglasi polnud tarvis vihata minevikus ega ole seda põhjust teha ka olevikus. E. Blumfeldt tahab tõestada, et talupoegadele pealepandud sunduslik sõjaväeteenistuskohustus olevat olnud vaba mehe tunnus, „relva kandmise õigus”. Tegelikult aga oli see ränk sundkohustus, oli „maks verega”, mida sakslased nõudsid alistatud eesti talupoegadelt. Röövvalutajate huvides pidid talupojad kaasa tegema sõjakäike, kus neist hukkus tuhandeid. Blumfeldt ise märgib õigesti, et talupoegade malevad ei tahtnud rüütlike eest võidelda, et neid sunniti selleks vägivallaga, et eesti talupoeg pööras käteantud relvad korduvalt vallutajate ja sundijate vastu. Nii suhtus rahvas ise sõdimise kohustusse kui raskesse sundkoormusse, millest kuidagi ei saa teha „vaba mehe eesõigust”.

Sama autori artiklis „Om Ösels upptagande i det svenska väldet hösten 1645”¹⁵ vaadeldakse Saaremaa tegeliku üleandmist Rootsile pärast 1645. a. rahulepingut ja Poola katset võita kohaliku aadli poolehoidu, et tõkestada Saaremaa üleminekut Rootsile ning alistada ta siis juba Poolale. Faktid selle pisisündmuse kohta on kokku otsitud suure hoolega ja asjakäiku kirjeldatakse detailse täpsusega, kuid oleks olnud huvitav, kui autor oleks analüüsinud motiive, mis määrasid aadlikorporatsiooni käitumise, ja tõstnud küsimuse, kas ja milline tähtsus oli kirjeldatud sündmusel eesti talurahva seisukohalt. Artiklis „Några drag ur ekonomistathållaren G. A. Strömfelts verksamhet i Livland 1690—1710”¹⁶ loendab E. Blumfeldt väga täpselt majandusasehalduri G. A. Strömfelti administratiivsed funktsioonid. Nende selgitamine ja fikseerimine on muidugi olulise tähtsusega, kuid artiklis puudub asehalduri tegevuse iseloomustus ja ajalooline hinnang täielikult. Artiklit lugedes tekib aga rida olulisi küsimusi: Milline poliitiline suund oli Strömfelti tegevusel Eestis? Oli ta absolutistlikke tendentse pooldav või arvestas esijoones feodaalse kõrgeaadli erihuvideid? Milline oli Strömfelti kui majandusasehalduri osa suure nälja aastal, ajal, mil Rootsi riigivõim eesti talupoja nälja suurema jättis? Kahju, et autor ei seadnud endale ülesandeks neid küsimusi üles tõsta ja selgitada. Fakte oleks tal selleks ilmselt jätkunud.

Poleemilist iseloomu kannab E. Blumfeldti artikkel „Estonian-Russian Relations from the IX—XIII Century”¹⁷. Blumfeldt vaidleb vastu nõukogude ajaloolaste seisukohale, et eesti ja vene alade vahel valitsesid VI—VII sajandist alates tihedad majanduslikud, poliitilised ja kultuurilised sidemed, ning eitab selle suhtlemise vastastikkust positiivset mõju. Ta püüab tõrjuda tõsiasja, et Ida-Eesti kuulus perifeerse alana Kiievi vürstide mõjupiirkonda, eitab eestlaste malevate osavõttu vene vürstide retkedest Bütsantsi vastu, eitab mõningate eesti päritoluga ülikate esiletõusmist Kiievi vürstide õukonnas. Blumfeldti põhikontseptsiooniks on arvamus, et eestlased olid ca VI—XII sajandini pidevalt ja veendunult vaenulikes vahekordades ida-slaavlastega. Et seda seisukohta tõestada, püüab autor kõigutada päris kindlaid kroonika andmeid; ta ei arvesta, osalt ka ei tunne nõukogude arheoloogide ja etnograafide uurimistulemusi vene-eesti suhete alalt.¹⁸

¹³ «Вопросы истории», 1954, № 3.

¹⁴ „Arophoreta Tartuensia”, Stockholm 1949.

¹⁵ „Svio-Estonica”, Lund 1949.

¹⁶ Stockholm, 1955.

¹⁷ Charisteria Johani Köpp octogenario oblata. Holmiae MCMLIV.

¹⁸ Vt. V. Trummal, Eesti-vene suhted IX sajandist kuni XIII sajandi esimese pooleni. Dissertatsioon. Tartu Riiklik Ülikool 1956.

Et ümber lükata kroonikate teateid venelaste ja eestlaste suhtlemisest Kiievi riigi päevil, püüab E. Blumfeldt kahelda selles, kas kroonikas nimetatud tšuudid olid eestlased. Vanim vene kroonika „Jutustus möödunud aegadest” räägib tšuudidest rohkesti. Varjaagide kõrval on see kõige sagedamini esinev mitteslaavi hõim. Tšuudide osatähtsus terves reas olulistest Kiievi-Vene ajaloo sündmustes on vaieldamatu. Vaieldamatu on ka, et neis kohtades, kus kroonika räägib otseselt tšuudidest,¹⁹ on enamasti kahtlemata tegemist eestlastega. Mõnel puhul, eriti varasemate sajandite kohta käivates sõnumites kasutati tšuudide nimetust küll ka kogunimetusena mitme soome-ugri hõimu kohta. Mida tihedamaks kujunes aga venelaste läbikäimine meie maaga, seda järjekindlamalt hakatakse tšuudideks nimetama ainuüksi eestlasi. Nõukogude teadlaste poolt tõestatud seisukoha, et tšuudid olid esijoones eestlased, on aktsepteerinud ka rida Lääne-Euroopa ajaloolasi. Isegi Blumfeldt ei saa eitada seda fakti täielikult. Ta kirjutab: „On tõsi, et Novgorodi kroonikad kasutavad „tšuudide” nimetust peamiselt eestlaste kohta...”²⁰ Kuid E. Blumfeldt tahab seda ümber lükata ometi kroonika nende lõikude osas, kus näidatakse, et tšuudid olid maksumatud vene vürstide poolt, või kus räägitakse silmapaistvatest tšuudidest, kes olid Kiievi vürstide õukonnas. Sellises käsitluses avaldub autori püüdlus näidata eesti-vene suhteid minevikus ebaolulistena või koguni vaenulikkena, eriti aga tagasi tõrjuda fakti, et eesti ala oli Kiievi-Vene päevil tõmmatud Kiievi vürstide mõjupiirkonda. Oma seisukohti E. Blumfeldt tõestada ei suuda ja satub korvalt isendaga vastuollu.

On ikkagi vaieldamatu tõsiasi, et eestlased olid juba VI—VII sajandil ida-slaavlastega tihedais sidemais ja läbikäimises. E. Blumfeldtki peab seda mõõnma, kuid ta väidab, et „neil suhtel ei olnud otsustavat mõju eestlaste sotsiaalsele ja kultuurilisele elule.”²¹ Selle väite tõestuseks ei too ta mingeid argumente ega fakte, vaid viitab 1935. a. ilmunud (rohkem kui 20. a. tagasi!) ja juba ammu vananenud „Eesti ajaloole”. Uusi, nõukogude ajaloolaste poolt esitatud materjale, arheoloogiliste kaevamiste tulemusi jm. ei ole ta kasutanud. Need materjalid tõestavad aga ümberlükkamatult, et eestlaste ja venelaste vahel olid olemas vastastikkuselt viljastavad majanduslikud ja kultuurilised sidemed.²² See ei saanudki olla teisiti. Ida-slaavlaste jõudmine klassiühiskonna lävele VI—VII sajandil ja võimsa Vana-Vene riigi tekkimine IX sajandil pidi avaldama suurt mõju naabruses elavaile hõimudele ning rahvastele. Et eesti hõimude väike territoorium silmapaistvale ühiskondlik-poliitilisele arenemistasele jõudnud Vana-Vene riigi vahetus naabruses oleks jäänud suletuks sealpoolt tulevatele mõjudele ja et poleks arenatud kas või kaubanduslikke sidemeid idapoolsete aladega, pole ju kuidagi mõeldav ning on lisaks sellele vastuolus rohkete faktidega.

Millised olid aga poliitilised sidemed Vana-Vene riigi ja Eesti ala vahel? Kiievi vürstid taotlesid nii ida-slaavi kui ka teise päritoluga naaberhõimude ühendamist oma võimu alla, kusjuures seda ühendamist teostati relvajõul. Selle vastu võitlesid sageli nii slaavi kui ka teised hõimud, nende hulgas ka eestlased. Laiendanud oma võimu uuele maa-alale, hakkasid Kiievi vürstid sealseilt elanikelt makse nõudma, mille vastu viimased muidugi tõrkusid. Et eestlaste idapoolsed alad ajuti vene vürstidele makse maksid, seega siis ikkagi Vana-Vene riigi võimu all olid, selles pole mingit kahtlust. Ka E. Blumfeldt ise mõnab, et sõdades „venelastel õnnestus vahete-vahel kanda kinnitada Eestimaal ja teha eestlased teatud piiratud aladel nii oma maksualusteks kui ka saavutada poliitilist võimu nende üle...”. Kuid olenevalt allikmaterjali nappusest puuduvad meil andmed selle kohta, millise astmeni oli jõudnud eestlaste ala lülitamine Kiievi riigi mõjupiirkonda, kui suures ulatuses oli siin Vene finants- ja administratiivkeskusi, mis alusel toimus eesti ülikate osavõtt Kiievi vürstide sõjakäikudest jne. On muidugi õige, et Kiievi vürstidel olid vallutuslikud eesmärgid, samuti õige on, et eestlased osutasid vastupanu nii vallutustaotlustele kui ka maksustamisele.

Väärtuslikku uut faktilist materjali sisaldab J. Kõidu artikkel „Über die politische Abgrenzung der Insel Hiiumaa (Dagö) im Mittelalter”²³ ja pikem käsitlus „De svenska dagöböndernas kamp för sina fri och rättigheter 1662—1685”.²⁴ Eriti huvipakkuv on viimatinimetatud 100-leheküljeline detailne käsitlus Hiiumaa talupoegade võitlusest oma vabaduste ja õiguste eest ning feodaalse surve süvenemise vastu XVII sajandil. Neid uurimistulemusi tuleb meie ajaloolastel kahtlemata arvestada.

J. Kõpu artiklis „Sugemeid eesti talupoegade aktiivsusest kirikliku elu alal XVII sajandil”²⁵ avaldub paljudele kodanlikele teadlastele omane idealistlik lähenemine

¹⁹ Повесть временных лет, т. I, Москва—Ленинград 1950, lk. 10, 13, 18, 23, 54, 83, 101, 119 ja 201.

²⁰ E. Blumfeldt, Estonian-Russian Relations from the IX—XIII Century, lk. 208.

²¹ Sealsamas, lk. 205.

²² Vt. A. Vassar, Eesti maad Muistse Vene riigi koosseisus. „Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised”, 1954, nr. 2.

²³ Stockholm, 1952.

²⁴ „Svio-Estonica”, Lund 1951.

²⁵ Stockholm, 1955.

minevikusündmustele ja küündimatus neid käsitleda teaduslikult. Juba küsimuse asetus on J. Kõpül ebatäpne. Autor analüüsib kiriku visitaatsiooniprotokolle XVII sajandist ja otsib neist talupoegade „aktiivsust kirikliku elu alal”; ta ei näe üldse aga sel ajal toimunud klassivõitlust, mis ometi avaldatud materjalidestki ilmekalt esile kerkib. Visitaatsiooniprotokollid käsitlevad muu kõrval ka talupoegade vastuolusid kirikuõpetajatega, kaebusi kirikuõpetajate peale ja mõnel erandjuhul ka talurahva väljaastumist õpetaja kaitseks. J. Kõpp näeb kõiges selles, kas ainult talurahva võitlust „eesti keelt oskava õpetaja eest” või õpetaja moraalse palge (joomise ja eluviiside) hindamist ning nimegab seda „kiriklikuks aktiivsuseks”. Kuigi talurahvas XVII sajandil oli usu kammitsais (ehkki võib-olla mitte nii tugevalt kui Lääne-Euroopas või Venemaal), avaldub tema vastuoludes kirikuga ometi palju rohkem kui kiriklik aktiivsus. Astudes välja kiriku vastu võitles talupoeg põhiliselt kiriku poolt õigustatud korra vastu.

J. Kõpu poolt avaldatud materjal näitab kui silmapaistvalt oli talurahvas olemas tung hariduse järele. Talupojad ei taha, et nende lapsed kasvaksid pimeduses, ja nõuavad seepärast eesti keelt oskajat õpetajat, sest levis ju haridus tol ajal paraku ainult kiriku kaudu.

Kuid visitaatsiooniprotokollides kajastub veel muudki. Kogudus kaebab, et õpetaja nõuab kiriklike talituste eest äärmiselt kõrget tasu (näit. härg matmise eest) ja et ta peksab rahvast metsikult. Need faktid paljastavad pastorit kui valitseva klassi liiget, kui julma rõhujat — feodaali. Need ei ole kaugelki „väiksemad üksikasjad”, nagu arvab J. Kõpp. On ilmne, et XVII sajandil visitaatsiooniprotokolle koostanud kiriklikud võimukandjad tahtsid varjata talurahva klassivõitlusest tingitud nõudmisi, näidata neid kõrvalistena, vähetähtsaina ning keskendasid tähelepanu „süütule” keelekõhmisusele. Nagu näha, taotlevad mõningad kodanlikud ajaloolased sedasama tänapäevalgi.

J. Kõpu poolt esitatud faktid osutavad teistelegi äärmiselt huvitavale probleemidele, millele autor aga kahjuks ei otsi lahendust. Mida võib järeldada näiteks sellest, et kogudus kaitses Õtepääl õpetajat (O. Saleniust), kellesse mõisnikud suhtuvad vaenulikult; et õpetajat, keda pooldavad talupojad (Langius Pilstveres), ometi ei jäeta kohale, vaid määratakse tema asemele mõisnike soosik; et õige jumalasona kuulutajana jääb kohale talupoegi veriseks peksev õpetaja, kuigi tema vastu esitatakse teravaid kaebusi. See kõik on muidugi kaugel enam kui ainult „kiriklik aktiivsus”. Neis konfliktides kajastuvad tolaeagseid klassivahekorrad ja vastuolud, mille analüüs oleks äärmiselt väärtuslik. J. Kõpp seda muidugi ei tee. Kuid tema artikkel näitab, kui rikkaks allikaks talurahva mentaliteedi ja klassivõitluse mõningate külgede tundmaõppimisel võivad olla visitaatsiooniprotokollid.

Seega on XVII sajandi ajaloo uurimine Rootsi arhiivimaterjali alusel rikastanud meie teadmisi mõningate uute väärtuslike faktidega. Mingit lisa teadusele ei anna aga need „uurimused”, mida osa emigrantlike ajaloolasi ja kirjandusloolasi on kirjutanud näiteks eesti rahvusliku liikumise perioodi kohta. Neis „uurimustes” korrutatakse vaid vanu, ammutuntud fakte, mille pretensioonikas esitamine on otse koomiline, sest sealseil autoreil ei ole kasutada arhiivimaterjale meie sellekohaseist rikkalikkest kogudest; uusi, Nõukogude Eestis avastatud materjale rahvusliku liikumise perioodi kohta nad aga üldse ei tunnegi. On ju otse naeruväärne, kui O. Looorits kirjutab: „Kes sõnastas näit. eesti ärkamisaja maksimumaalse programmi trükipaberil? Kas Kreutzwald, Hurt või Jakobson? Oh ei, see oli hoopis soomlane Yrjö-Koskinen”, kes 1868. a. esitas nõude, „et Eesti maa peab antama jälle eesti rahva kätte tagasi ja et baltisakslus peab ümber eestistuma, kuna näit. Jakobsoni ideaaliks oli tollal ainult tahe eesti mõisnikuks saada!”²⁶

O. Looorits teab, mida ütles soomlane Yrjö-Koskinen eesti rahvusliku liikumise kohta, kuid ta ilmselt ei tea, mida ütlesid eesti rahvusliku liikumise juhid ise. Nii trükis avaldatud kui ka eesikirjaline materjal näitab, et Kreutzwaldi, Hurda ja Jakobsoni majandus-poliitiliste eesmärkide vahel oli tähelepanväärt erinevus, neid samastada ei ole võimalik, kuid nende täielik väljaselgitamine saab toimuda ainult allikate poole pöördudes, mis kodumaast loobujail pole mõistagi kättesaadavad; välja mõelda neid programme loomulikult ei saa!

Meie rahvusliku liikumise sidemed Soomega vääriwad tõsist tähelepanu ja uurimist. Kuid ülalesitatud väide Yrjö-Koskineni kohta on siiski liialdus. Juba 1860-ndail aastail nõudis J. Kõler selgesõnaliselt, et eesti talupoeg peab saama oma maa peremeheks ilma väljaastuta. Ta kirjutas: „Balti taluperemeestel oli historialik õigus sakte omavoli alt vabaks saada, täielikult oma maadega ja maksuta”, ja rõhutas, et saksa mõisnikel ei ole mingisugust õigust eestlaste maale.²⁷ Seda Kõleri nõudmist toetasid ka teised rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku tiiva radikaalsemad tegelased. Nii trükisõnas (tsensuuri takistuste tõttu küll mõnikord varjatud sõnastuses) kui ka rahvale peetud kõnedes — mille võitlusele innustav jõud just selle tõttu oli mõõtnatult suurem kui

²⁶ O. Looorits, Eesti ajaloo põhiprobleemid. Kirjastus „Tõrvik”, 1955, lk. 72.

²⁷ KM KO (= ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuseum, käsikirjade osakond), F. 69, M. 14: 4°, lk. 5, M. 13: 7, lk. 25.

ükskõik millisel Soomes ilmunud kirjutisel — kordas C. R. Jakobson ikka ja jälle, et eesti talupoeg peab saama oma maa peremeheks. „Meie vaim näitab meile üht tulevikku, kus prii eesti mees oma enese prii maa peal käib”...²⁸ kirjutas ja rääkis Jakobson ning rõhutas, et riisujate järeltulevalt soolt, s. o. baltisakslastelt tuleb nende saak ära võtta, nii et võorad õnneotsijad häbisse jääksid jne. jne.²⁹ Et Jakobsoni ideaaliks oleks olnud 1860-ndail aastail eesti mõisnikuks saada, see pole õige ja seda ei saa küll mingite faktidega tõestada. Muidugi pole baltisakslaste eestistamine mingi progressiivne ega reaalpoliitiline programm, kuid on tõsiasi, et selliseid mõttekäike tol korral esines. 1860-ndail aastail mõtiskles sellest ka C. R. Jakobson, nagu nähtub tema kirjavahetusest J. Weizenbergiga.³⁰

Mitte midagi uut ei paku ka H. Salu artikkel „Ümberrahvustamise probleem meie möödunud sajandi kirjanduses”.³¹ Pole õige H. Salu põhiväide, et umberrahvustamise probleem oli rahvusliku liikumise keskne küsimus. Üldse on kogu käsitlus H. Salul fragmentaarne. Täiesti puudub selles silmapaistvate rahvusliku liikumise juhtide — C. R. Jakobsoni ja J. Kõleri suhtumine umberrahvustamise probleemi. Esitatud materjali analüüs on kohati puudulik. J. V. Jannseni värsidest, milledele H. Salu viitab,³² on enam kui raske välja lugeda õhutust eestlaseks jääda. Jannsen õhutab neis värsides ainult rahulolu valitseva olukorraga ja õigustab sotsiaalset ebavõrdsust: igaüks olgu rahul selle seisukorraga, milles ta on sündinud, sest mõisniku elugi polevat alati heal

*

Eelnevast lühikokkuvõttest selgub, et piiri taga on eesti ajaloo alalt ilmunud mõnigi sealse arhiivimaterjali alusel kirjutatud uurimus, mida Eesti NSV ajaloolastel tuleks tunda ning arvestada peamiselt faktide osas. Samuti peaks olema selge, et ei saa olla juttugi eesti ajaloo süstemaatilise uurimisest väljaspool Eesti NSV-d, kuigi sellist naeruväärset pretensiooni on avaldanud mõnigi emigrant. Meie ajaloo süstemaatilise uurimise seisukohast jäävad välismaised arhiivid ikkagi piiratuiks. Ka tähelepanu eesti ajaloo küsimuste vastu on väljaspool Eestit ja NSV Liitu mõistagi vähene ja piirduv peamiselt spetsialistide kitsa ringiga. Tahaks sel puhul ära märkida seda otse üldrahvalikku huvi oma maa ja rahva ajaloo vastu, mis valitseb meil, kus ka spetsiaalsed Eesti ajalugu käsitlevad monograafiad lühikese ajaga ära ostetakse kõige laiemate lugejate hulkade poolt nii Eesti NSV-s kui ka vennasvabariikides.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Majanduse Instituut*

Saabus toimetusse
25. IV 1957

*

Автор подвергает критическому рассмотрению некоторые появившиеся в Швеции исследования по истории Эстонии. Отмечаются положительные достижения таких историков, как А. Соом, капитальное исследование которого о помещицьем хозяйстве в Эстонии в 17 веке заслуживает высокой оценки. Автор отмечает, что в работах историков Э. Блюмфельда и Я. Койта содержится новый ценный фактический материал, который необходимо учитывать советским историкам. Неправильные буржуазные концепции некоторых зарубежных историков подвергаются критике.

*

In der obigen Rezension werden einige in Schweden erschienene Arbeiten auf dem Gebiete der Geschichte Estlands kritisch besprochen. Vor allem wird der grosse wissenschaftliche Wert der kapitalen Monographie dr. A. Sooms über das Herrngut in Estland im 17. Jh. hervorgehoben. Ausserdem weist der Rezensent auf das neue wertvolle Tatsachenmaterial in den Arbeiten von E. Blumfeldt und J. Koit hin, das von den sowjetischen Historikern in Betracht zu ziehen ist. Unwissenschaftliche und eklektische Konzeptionen der bürgerlichen Historiker werden vom Rezensenten einer Kritik unterzogen.

²⁸ L. Loone, Jooni C. R. Jakobsoni poliitilise võitluse taktikast. Artiklite kogumik „C. R. Jakobson ja tema ajastu”. Tallinn 1957, lk. 85.

²⁹ C. R. Jakobsoni kõned „Kuidas Eesti rahvas vaimuharimise teel oma õigusele jõuab”, „Mis meil kõigil tähele tuleb panna” jt. KM KO.

³⁰ J. Weizenbergi kiri C. R. Jakobsonile 26. IX 1866. a. KM KO.

³¹ Stockholm, 1955.

³² „Pole uhket mõisa
Mul küll ellada:
Siiski paistab päike
Suitso tuppa ka.”

ja

„Sakstel on saksa römud
Saksa murred, vaevad ka:
Sidi kubes on ka kirbud,
Mis ei lasse maggada!”